

Başlangıçtan Devrime Çin'i Anlamak (M1)?

İbrahim ÖZMEN*

Abdulkadir BULUŞ**

ÖZET

Çin, 4 bin yıllık yazılı tarihi ile kâğıdı 2 bin yıl önce yapmış olması, dünyanın en kalabalık ülkesi olması, çok çeşitli dil ailelerini bünyesinde barındırması, etnik çeşitliliğin çokluğu, sanat ve edebiyat alanında tarihsel zenginliği ile gizemli ve büyüleyici bir uygarlıktır. Teknik anlamda ileri oluşları, İsa'dan sonra 9. yüzyıl da barutu bulmaları, dünya tarihinde en çok insan ölümüne neden olan silahın bu coğrafyadan çıkması şüphesiz tarihsel süreçlerini hem ekonomik, hem de siyasi anlamda incelemeye değer kılmaktadır. Tarihsel süreçte çeşitli açılardan inişli çıkışlı bir seyir izleyen Çin, gerek İmparatorlarının erdemi ve bilgeliği gerek Savaşan Ağaları ile sürekli varlığını devam ettirmiştir. Günümüzde, bu eski ve köklü uygarlık kimilerine göre uyanmak üzeredir. Geçmişte Avrupa ile mücadelede görece geri kalan Afyon Savaşları ile dize getirilen Çin, 21. yüzyıl dünyasında etkin bir konum almıştır. Çalışma bu anlamda geniş bir tarih dizgisine sahip bu ülke hakkında siyasi, kültürel ve ekonomik yönden sadece özet sayılabilecek bir mahiyet taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uygarlık, Savaş Ağaları, Mancınık, Afyon Savaşları, Çin.

(Is To) Understand China From Begining to Revolution

Abstract

With four thousand years of written history, China is a mysterious and fascinating civilization because of its having made the paper two thousand years ago, being the most populous country of the world, to host a wide range of language families within the multiplicity of ethnic diversity and also the historical richness of the arts and literature. Being technically advanced, inventing gunpowder in the 9th century, the fact that the weapon which caused the great number of death in world history, of course, makes it worth exploring China's historical process, both economically as well as politically. China's bumpy following a cruise from various angles in the historical process, has continued its constant presence both thanks to the virtue and wisdom of the Emperors, and its a network of warring. Today, according to some, this age-old civilization is about to wake up. China, that had struggled rest in dealing with Europe and forced to give up with the Afyon Wars in the past, has taken an active position in the 21st century world. In this sense this paper can be considered a summary only about political, cultural and economic aspects of this country which has an extensive history in the string.

Keywords: Civilization, Warlords, Catapults, Afyon War, China

* Dr., Konya Vergi Dairesi Başkanlığı, ibrahimozmen08@gmail.com

** Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, İktisat Bölümü. akbulus@konya.edu.tr

GİRİŞ

“Uygarlık sözcüğü hiçbir yerde Çin ile ilgili her şeyde olduğu kadar uygun kaçmaz.”

Alias Canetti (İnsanın Taşrası)

“Zamanımızın entelektüel anıtlarından biri olarak telakki ettiğim *On Growth and Form* adlı çalışmanın iç kapağında *D'arcy Wenwort Thopson*, saniyenin 1/50 000'inde çekilmiş, süt dolu bir bardağa düşen bir süt damlasının görüldüğü bir fotoğraf koymuştur. Sıçrayan süt müstesna güzellikte bir biçim yaratır. Damlaların düştüğü noktayı merkez alan kusursuz yuvarlaklıkta bir çember genişledikçe genişler, sonra da her biri minnacık bir süt incisi taşıyan ince tırtıklara bölünür” (Lévi Strauss, 2014: 75). Lévi Strauss'un (2014) yer verdiği alıntı bu çalışmanın temel analogisi olarak kabul edilebilir. Dünya; kültürel, ekonomik, sanatsal ve düşünsel mirasının en büyük ortaklarından biri olduğunu düşündüğümüz Çin hakkında ortaya konulan bu çalışma ancak bir damla mahiyetinde olabilir.

Çin hakkında Michel Foucault'un söyledikleri dikkat çekmek bir yana, görkemi ile dünyanın büyük bir bölümüne gölge oluşturmaktadır. “Gerçekten de, Çin bizim düşüncemizde evrenin ayrıcalıklı yeri değil midir? Bizim hayali sistemimiz için Çin kültürü, en özenlisi, en hiyerarşik olanı, zamanın olayları karşısında en sağır kalanı, uzamın saf akışına en fazla bağlı olanıdır; onu, tıpkı gökyüzünün ebedi çehresi altındaki bir setler ve barajlar uygarlığı olarak düşünürüz...” (Foucault, 2001: 16).

19. yüzyılın ortalarına kadar Çin, Batı'ya kapalı bir ülke olarak kalmış, Çin hükümdarları bütün yabancı milletlere “barbar” gözüyle bakmışlardır (Tanilli, 2010: 239). Ancak 1839-1842 yılları arasında yaşanan I. Afyon Savaşları ile bu büyük uygarlık Batı'ya ve Avrupa'ya kapılarını açmaya başlamıştır. Bu açılımın altında yatan en önemli faktörlerden biri de İngiltere, Almanya ve Amerika'nın Misyoner Faaliyetleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Afyon Savaşları ile başlayan bu süreç aslında beraberinde sömürüyü getirmiş ve sömürünün yapılabilmesi için Batı toplumlarının ne türlü eylemlere giriştiklerini de gözler önüne sermiştir. Bu kadar uzun bir geçmişe sahip olan bir uygarlığın¹ Türkiye yazınında Çin ismi ile anılması bile başlıca bir araştırma konusu olarak ele alınabilir².

¹Uygarlık kavramı medeniyet kavramı ile açıklanmaktadır. Abadan'a göre: “Milletlerin ve insanlığın gelişiminde bedevilikten kurtulup toprağa yerleşme, düzenli sosyal ilişkilere

Sınırlar dahilinde, bu çalışmanın amacı Türkçe literatürde yok denecek kadar az olan Çin'in makro tarihi hakkında bir ön bilgi oluşturmaktır. Çalışmamızda Çin tarihinin geniş bir tarihi algı ile ortaya konulabileceği göz önünde bulundurularak, başlangıç olarak Çin hükümdarlarına yönelik az da olsa bir yer tanınacak ve bu dönemlere yönelik önemli ve ulaşabildiğimiz bilgilere yer verilecektir. Daha sonraki bölümlerde Çin'i devrim sürecine yaklaştıran önemli değişkenlere yer vermeye çalışılacaktır. Bunlar arasında özellikle Çin İmparatorluğu'nun bir bütün haline gelişi yani Çin'in siyasi bütünlüğünü sağlaması, Afyon Savaşları ve sonrasında yaşanan sürece ilişkin bir değerlendirme yapılacaktır. Bu anlamda çalışma Çin tarihi açısından kısa bir önsöz olma niteliğini ancak taşıyabilir.

1.ÇİN DEVLET FELSEFESİ: KONFÜÇYÜS, MENCİUS VE BUDİZM

Bu bölümde ismi geçen düşünörlere dair geniş bir bilgi sunulmamıştır. Sadece özet mahiyeti taşıyan ayrıca bahsi geçen düşünörlerin önemli olduğunu düşündüğümüz görüşlerine yer verilmiştir. Konfüçyüs Çin'de Birinci Ermiş, Mencius ise İkinci Ermiş olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu düşünörlere Çin uygarlık tarihinde, yakın dönemlere kadar devlet yönetiminde önemli ölçüde etkin olmuş felsefenin yaratıcılarıdır. Öte yandan Budizm ise Konfüçyüs ile aynı dönemde Hindistan'da yaşayan Buda'nın ortaya koyduğu felsefi ya da inanç sistemi olarak Çin üzerinde yine belirli bir etkiye sahip olan değerler bütünü olarak değerlendirilebilir. Çalışmamızda bu konuya ilişkin kısa bir değerlendirmenin yapılması Çin toplumunun ve devletinin yönetsel anlamda buldukları noktayı anlamakta katkı sağlayacağı kanısındayız. Öte yandan, bu çalışma kapsamında bu isimler ve derin felsefi söylemleriyle ilgili kısa bilgilere yer vermekle yetinilecektir.

Konfüçyüs (İ.Ö. 551- 479) yılları arasında Zhou (Chou) Hanedanlığı (İ.Ö. 1045-256) döneminde yaşamıştır (Wasserstrom, 2011: 25). Shantung eyaletinde doğmuş ve orada ölmüştür (Eberhard, 2007: 45). Ölümünden bu yana eyalet Çin toplumunda kutsal sayılır. Konfüçyanizm, bir dinden çok ahlaki sistem olarak algılanmıştır. Söylemlerinde, ahlaki prensiplerinde cemiyet ve milletin ıslahı ile mutluluğunu sağlamayı hedef almıştır. Ahlaki olgunluk üzerinde duran Konfüçyüs bu süreci belirleyen beş temel özellik

ulaşma ve tarihi değer kazanmanın maddi belirtilerine ve dış görünüşünü aksettiren bir safhadır” (Abadan, 1956: 174).

² Daha fazla bilgi için bkz. İNAYET, Alimcan, (2007), “DüvanüLügat-it-Türk'te Geçen Çin ve Maçin adı Üzerine”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4.

saymaktadır. Bunlardan ilki amir-memur ilişkisidir. Diğer dört unsur ise arkadaş-dost ilişkisi, karı-koca ilişkisi, ana-babanın çocuklarıyla ilişkisi ve son olarak kardeşler arası ilişki olarak sıralanabilir. Burada, amir-memur ilişkisinin felsefede ilk sırada yer alması cemiyet hayatına verilen önemi vurgulamakta ve aynı zamanda toplumsal hayatı da içine katan bir ahlak anlayışı olduğunu gözler önüne sermektedir (Wasserstrom, 2011: 27). Qin/Ch'in Hanedanlığı yerine Han Hanedanlığı kurulduktan sonra Konfüçyüs'ün fikirleri resmi ideolojinin çekirdeğini oluşturmaya başlamıştır.

Huang'ın (2007) eserinde Mencius'un yaşamına yönelik az bilgi yer almakla beraber İ.Ö. 300 yılında yaşamış olduğu aktarılmaktadır. İkinci Ermiş'in felsefesi şu şekilde özetlenebilir: *“Elleriyle çalışanların yönetilmesi, beyinleriyle çalışanların yönetmesi gerek”*. Yine Mencius'un *“halkın egemenliği”* kavramına yakın olduğu dile getirilmektedir. O'na göre insanlar *“iyi yıllarda yeterli yiyeceğe sahip olmalı, kötü yıllarda ölüme terk edilmemelidir”*, ki bu söylem aynı zamanda cemiyet hayatına yöneliktir. *“Elli yaşına gelenler keten elbise giyebilmeli, yetmiş yaşına gelenler et yiyebilmeli”* şeklindeki yaklaşımı ise cemiyetin halkın yaşamına yönelik standartları belirlemedeki eşiğin nereden başladığı konusunda önemli bir ipucu vermektedir. Son olarak *“kişisel kazanç her şeyden önce gelmemeli, geniş halk kitlelerinin asgari geçimi sağlanmalıdır”* söylemi tarihsel açıdan bir hayli ilginçtir (Huang, 2007: 7-13).

Çin'de 220 ile 581 yılları arasında yukarıda sayılanlara ek olarak Budizm felsefesi de etkili olmuştur. Bu düşünce sistemine göre *“Acı çekme insanlar için doğaldır. İnsan yaşama ve var olma kaygısı ile acı çeker, bedbaht olur, eğer arzu ve ihtirası yok ederse, acıyı da elemi de yüreğimizi yakan ihtirasları da ortadan kaldırmamızdır. Bunun için ihtiyaçlarımızı en alt seviyeye indirmek gerekir. İhtirası hiç düşünmemeli ve onun peşinden gitmemelidir. Buna başkasının acısını dindirmeyi de eklemelisiniz. Böyle olunca, her canlıya, yani insanlara ve hayvanlara karşı anlayışlı olmak gerekir”* toplumsal hayatı düzenlemeyi amaçlamış olan bu felsefe, resmi olarak Çin de belirli bir dönem etki göstermiştir. Ancak bu yeni yol Konfüçyüsçü Çinlileri rahatsız eder (Baran, 1983: 41). Çin'deki düşünsel zeminde ortaya çıkan çatışma aslında felsefi görüşlerin çatışmasından ziyade statükonun çatışması şeklinde yorumlanabilir. Benzer süreçler modern toplumların geçmişinde de yer almaktadır.

Konfüçyüs'ün *Analekt'leri* ve Mencius'ün *Nutukları*, bütün Çin İmparatorluğu'nda devletin resmi görüşü olarak benimsenmiş ve

1905 yılında iptal edilinceye kadar devlet memurları giriş sınavlarında ölçüt olarak kullanılmıştır (Huang, 2007: 13). Bu felsefi algı sadece devlet yönetiminde değil aynı zamanda halkın mütevazı hayata olan düşkünlüğü ile de dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ünlü iktisatçı Rus Vassiliy Leontieff'in Çin'e ilişkin görüşlerini Tanilli (2010: 250) "*Çin'de kişi başına düşen yıllık ortalama gelir, 130 ile 150 arasında değişmektedir. Bir Amerikalı ya da Fransız böyle bir gelir ile geçinemez*³" şeklinde aktarmaktadır. Leontieff'in bu tespitinin altında Mencuis'ün cemiyet hayatının nasıl olması ve otoritenin halka sosyal devlet ilkeleri kapsamında ne şekilde davranması gerektiğine (Huang, 2007: 7-13) dair görüşlerinin etkileri hissedilmektedir. Bu felsefi yaklaşımların⁴ günlük hayatta 1970 yıllara kadar ne kadar etkin şekilde çalıştığı ve bu bağlamda Batı toplumlarında geçinilemeyecek düzeydeki gelirle (satın alma gücü ile karşılaştırıldığında daha anlamlı olacağını ileri sürer) yaşayabilen insanların varlığını bu görüş ekseninde göz önüne getirmek mümkündür.

2.ÇİN DEVLETİNİN SİYASALLAŞMASI VE İMPARATORLAR

Çin tarihinde bir bölümlenme yapılmaya çalışıldığında, imparatorluğun küçük beylikler şeklinde bir araya geldiği İ.Ö. 221 yılının dikkate alındığı ancak bu antik dönem için geçerli kanıtların pek de geçerli olmadığı savı J.N. Wasserstrom tarafından dile getirilmektedir. Bu dönem Shang Sülalesi dönemi şeklinde anılır. Diğer taraftan Wolfram Eberhard (2007) bu konuya değinmiş ve kimi kalıntıların geçerli olduğu ve bunların yeterli kanıt olduğu savını ileri sürmüştür. Eski ve doğru olmayan kronoloji Shang Sülalesini (İ.Ö. 1766-1122) arasına yerleştirirken, yenisi ise (İ.Ö. 1450-1050) dönemine koymaktadır.

Eberhard (2007) bu durumu "*Shang Sülalesinin büyük bir kültüre sahip olduğuna şüphe yoktur fakat bunda Çin kültürüne ait bazı mühim unsurlar noksanıdır: böylece ona Çin kültüründen önceki kültür adını vermek zorundayız*" şeklinde ifade etmiştir. Çin'in yazılı tarihi konusunda var olan tartışmalar Çin'de kullanılan yazı türünün icadı kadar net değildir. Diamond (2004: 281) eserinde yazının bağımsız olarak icat edildiği iki yerin varlığını dile getirir. Bunlardan ilki Mezopotamya diğeri ise Meksika'dır. Sümerler İ.Ö. 3000 yılında

³ Tanilli (2010)'den aktarılan bu pasajda değerlerin ölçü birimine yer verilmemektedir. Ancak eserde bu konuya ayrılan bölüm genel itibari ile Fransa, ABD ve Çin hakkında bir karşılaştırma şeklindedir. Bu nedenle ölçü birimlerinin ABD doları olduğuna yönelik izlenim vermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Tanilli (2010: 250-251)

⁴ Daha fazla bilgi için bkz. TURKER, Nurcan, (2007), "Çinde'ki Düşünce Akımlarına Genel Bakış", Erciyes Sosyal Bilimler Ens. Dergisi, s. 22.

Mezopotamya'da, Meksika yerlilerinin ise İ.Ö. 600 yılında yazıyı icat ettiği konusunda tartışma olmadığını, İ.Ö. 1300 yılında Çin yazısının icat edilmiş olabileceğini⁵ dile getirir. Şeng Hanedanlığı dönemi sonralarına ait, günümüze ulaşmış yazılı en eski Çin belgeleri, kehanet kemikleri adı verilen kemiklere kazınmış, hanedanlık işleyişi ile ilgili dinsel ululamalardan oluşmaktadır. Örnek bir Şeng metni: “Kral [sıcaktan çatlamış bir kemikteki] çatlağın anlamını okudu ve şöyle dedi: ‘Çocuk keng günü doğarsa o çocuk hayırlı olacak’” Diamond (2004: 300). Konuya ilişkin Diamond (2004) Çin'in siyasal birlik sağladığı dönem için İ.Ö. 221 yılını işaret etmektedir. Ancak burada daha farklı bir yaklaşım sergiler. Çin, yazının başladığı tarihten bu yana tek bir yazı sistemi kullanan ülke olarak karşımıza çıkar. Her birini 11 milyon ile 800 milyon kişinin konuştuğu sekiz büyük dilden oluşan bir kültürel ortamdan söz edilmektedir. İlaveten 130 “küçük” dil varlığından bahsedilmektedir (Diamond, 2004: 432).

Yazının icadına bu bağlamda yer verilmesinin temel nedenlerinden biri Diamond'un (2004) yaklaşımıdır. Anlatımda bir çeşit alt yapı-üst yapı ilişkisi dile getirilmektedir. Yazının icadı ile ilgili olan coğrafi alan *Bereketli Hilal*⁶ olarak adlandırılır. Bereketli Hilal aynı zamanda ilk yazının belirleyicisi olan alt yapıyı oluşturmaktadır. Yazı kayıt tutmak, kral propagandası yapmak için kullanılmakta olup zamanla bu durum, yerleşik hayata geçilmesi ve üretim etkinliği ile tarımsal ekonomiyi de içine alan ticaret ile gelişen ancak çok sayıda farklı değişkenli bir alt yapı üst yapı ilişkilerini işaret etmektedir.

2.1.Cou Hanedanı (İ.Ö. 1050-220)

Çin tarihinin coğrafi bölümünü birçok parçalara ayırmanın mümkün olduğu ancak kronoloji konusunda parçalara ayırmanın pek te mümkün olamadığı Keay'ın (2011) eserinde vurgulanmaktadır. Muhteşem iktidarın meşruiyetinin kesin ve mutlak bir kıstası olmamakla beraber İ.Ö. 221 yılına kadarki hanedanlar kral olarak adlandırılabilirken bu tarihten sonra imparator konumuna gelirler (Keay, 2011: 16). Bu sebeplerle çalışmada söz konusu beş döneme⁷ yer verilmiştir.

⁵ Diamond (2004: 282) “icat edilmiş olabilir” kavramını kullanmasının nedenini, yazının ilk olarak bu bölgede tamamen bağımsız bir şekilde mi ortaya çıktığı, yoksa daha önce başka yerlerde ortaya çıkmış yazı sistemlerden mi etkilendiği konusundaki kuşkularından dolayı kullandığını yazar.

⁶ A.g.e. s.303: Mezopotamya ve Anadolu toprakları, Suriye'ye kadar uzanan alanı bu şekilde isimlendirir.

⁷ Detaylı bilgi için bkz. Keay (2011: 18)

Çin tarihi incelenirken tarihsel belgeler olmasına rağmen, bu belgelerde yer alan bilgilerin doğrulukları diğer kaynaklar ile karşılaştırılma şansına sahip değildir. Ancak İ.Ö. 841 tarihinden sonra Çin tarihinin kronolojisini dış kaynaklarla teyit etmek mümkün olabilmektedir. Bu tarihten önceki olayların tarihleri tahminlere dayanmakta ve kesinlik taşımamaktadır (Huang, 2007: 14). Eberhard (2007) ise Cou Hanedanlığı dönemini (İ.Ö. 1050-247) yılları olarak aktarmakta ve dönem yazı kayıtlarını kaynak göstermektedir.

Sekiz yüzyıl sürecek bir hanedanın kurucusu kendisini Cou Hanedanı'nın kurucusu olarak tanıtmamıştır. Kuruculuk şerefini babasına atfeden bu hanedan ölümünden sonra Kral Wen (Kültürlü Kral) diye anılacaktır. Bu durum aynı zamanda Çin devlet yönetiminde önemli geleneklerin başlamasına da neden olmuştur: Bir oğul hiçbir zaman babasının yaptıklarını gölgede bırakacak iddialarda bulunmamalı, kişisel fazilet ve uyumlu yaşam, askeri kahramanlıktan önce gelmelidir. Yine bu dönemin en önemli gelişmelerinden birisi de bu güne kadar tarihçileri üzerinde çokça düşündüren Cou kurucularının Çin ülkesini, eşit büyüklüklerdeki karelerden oluşan geometrik bir desen şeklinde ele alıp örgütlemesiydi.

Cou sitemine *fangciyan* adı verilmekte olup “feodal” kavramı ile karşılık bulmaktadır. Genel olarak ekonomi tarımsal olduğundan yerel yönetimler, miras yolu ile elden ele geçen beylikler şeklinde örgütlenmiştir. Bu beyliklerin büyüklükleri kâğıt üzerinde standartlaştırılmış ve kralın başkentine olan uzaklıklarına göre görevler yüklenmişlerdir. Bu dönemde işlenen arazi şematik olarak “kaynak-tarla sistemi” denen bir sisteme göre düzenlenmiştir (Huang, 2007: 19). Yine bu konuda o döneme ilişkin olarak toprakların 20 ile 60 yaşları arasındaki erkekler arasında pay edilmiş olduğu dile getirilmektedir. Böylece hem derebeylik hem de kendi adlarına toprağı işlemeye başlamışlardır. 60 yaşını bulanlarda, aynen yetim, sakat ve hastalar gibi, devletten yardım görür olmuşlardır (Baran, 1983: 10).

Bu bilgiler ışığında kesin tahliller yapılamamasına rağmen Huang (2007) bu sistemin Batı feodalizmine sözde benzediğini ancak özde benzemediğini dile getirmekte ve yeni hanedanın yapmaya çalıştığı şeyin yerleşik tarımın gelişmesine elverişli bir yönetim biçimini düzenlemek olduğunu yazmaktadır. Yine bu dönemde siyasal felsefi düşünce (Daoism) zenginleşir ve daha sonra ortaya çıkacak olan siyasal karmaşaların temelini oluşturan akımlar haline gelir. Sang Sülalesi ile devam ettiği düşünülen ana erkil yapının

değişmesi ve derebeylik sisteminin kurulması bu döneme denk gelmektedir (Eberhard, 2007: 33).

2.2.Qin Hanedanı (Tsin Sülalesi - İ.Ö. 221-206)

Çin medeniyetini diğer medeniyetlerden ayıran bir özellik varsa o da İ.Ö. 221 yılında Çin Sülalesinin bir imparatorlukta bütün ülkeyi birleştirmiş olmasıdır (Huang, 2007: 21). Çin (Ch)⁸ sülalesinin başlangıcı İ.Ö. 256 yılına, İ.Ö. 249 yılına veya 221 yılına götürülebilmektedir, bunun nedeninin Ch'in sülalesinin 221'de geri kalan sülaleleri bertaraf ederek bütün Çin'e hakim olmuş olması gösterilmektedir (Eberhard, 2007: 77). Cou Hanedanlarının ardından dönem Tsin Sülalesi ile devam eder. Şi Huang Di krallığı ile birlikte Çin siyasal birliğini oluşturur. Bu birlik aynı zamanda tarihin önemli kilometre taşlarından biri sayılmaktadır. Bu anlamda Birinci İmparator olarak anılmakta ve tarihte ilk imparator unvanını kullandığı ifade edilmektedir (Keay, 2011: 17). İ.Ö. 230 civarlarında Çin'de 7 devlet olup, bunlardan altı tanesi Tsin Sülalesine karşı birleşmiştir. Ancak Şi Huang Di tümünü yenerek Çin'in tek bir krallık haline gelmesini sağlamıştır (Baran, 1983: 15).

Bütün Çin'i egemenliği altına alan Şi Huang Di başlangıçta kendi ülkesinde uyguladığı metotları, Çin'in tamamında uygulamaya başlamıştır. Derebeylikleri ortadan kaldırmış, hiç kimseye nüfuz ve toprak vermemiştir (Huang, 2007: 38). Şi Huang Di durumu şu şekilde dile getirmektedir: “...eğer ben kendi ülkemde prenslikler yaratır, akrabama, dostlarıma veya bana sadık tebama topraklar verirsem, o zaman kendi hanedanımı elimle yıkmuş olurum” (Baran, 1983: 16).

Bu ünlü kralın devlet uygulamalarına yönelik ilgi çekici örnekler bulunmaktadır. Bunlardan biri; mağlup ettiği prensleri daha sonra kendine karşı işbirliğine gitmemeleri için yaşadığı bölgelerden yanına alıp, onlara tıpkı kendi bölgelerinde sahip oldukları gibi saraylar yaptırmıştır. Bu sayede döneme ait 260'a yakın saray bulunduğu dile getirilir. Kralın bu uygulaması ile birlikte prenslerin nüfuzları kayıp olmuş ancak dış görünüşleri sayesinde saygınlıkları devam etmiştir. Çin siyasallaşmasından da önce başlayan bu dış görünüş ve şekilcilik daha sonraki yıllarda da tüm hızıyla devam edecek ve kültür haline gelecektir (Huang, 2007: 19). Şi Huang Di döneminde kimi yazarlarca Mao dönemine benzetilen çeşitli

⁸ Eberhard eserinde *Ch'in* şeklinde yazım kullanmıştır ancak söz konusu dönem *Qin* şeklinde Huang'ın eserinde yer alır. Her iki yazar da ilgili dönem sülalesini kast etmektedir.

değişimler olmuştur. Örneğin tüm ülkede tek bir dil konuşulması için emirler vermiş, aynı zamanda tek bir yazı türünün kullanılmasını emretmiştir. İnsanbilimci Claude Levi-Strauss'un dediği gibi, eski zamanlarda yazının en önemli işlevi “öteki insanları köle etmeyi kolaylaştırmaktır” şeklindeki düşün bu dönemde yerini bulmuş gözükmektedir.

Yine döneme ilişkin ilginç gelişmelerden biri de, İ.Ö. 213 yılında kralın bazı kitapların yakılmasına yönelik emridir. Olayın gelişimi de bir hayli ilginçtir. Bir Konfüçyüs okuyucusu, kralın devleti yönetirken, eski yönetim kurallarını göz önünde bulundurmasını önermiştir. Kral Şi Huang Di konuyu saray bilginlerine havale etmiştir. Saray bilginlerinin (Yasalıcı Danışmanlar) verdiği karara göre eski tarihle uğraşan ulemanın güncel işler konusunda ahkâm kesmesinin devleti batırabileceği, insanların kendilerini eğitmelerinin yasaklanması ile Çin reformlarına yönelik iftira niteliğindeki başkaldırıların önlenebileceğini dile getirirler. Çin Hanedanı dışındaki hanedanların tarihini konu alan kitaplar, İmparatorluk akademisi dışındaki kitaplığı, felsefe ve diğer klasik kitaplar dışındaki kitapları toplatılır ve 30 gün içinde yakma kararı uygulanmaya başlanır (Huang, 2007: 39). Bu konuya ilişkin Baran (1983) ise, kralın yakacağı kitaplarının her birinin birer kopyasını yaptırdığını ancak daha sonra bir yangının çıktığını ve kopyalanmış olan kitapların da yandığını dile getirmektedir.

Çin sözcüğü bugünkü Çin devleti için kullanılmaktadır. Oysaki “Çin”, aynı zamanda yukarıda açıklamaya çalıştığımız bir hanedanın da (Qin) ismidir. Bu bağlamda dönem, devlete ismini de vermiştir. Ancak Türkçe’de Çin diye okunan bu dönem hanedan sülalesi, yine Türkçe’de Çin Devletinin de ismi⁹ haline gelmiş olması dikkat çeken bir husustur. Atilla Sönmez, Huang’ın eserine (2007) yazdığı önsözde bu konuya dikkat çekmektedir.

15-16 yıl hüküm süren Şi Huang Di’ye ait mezar 1974 yılında şans eseri ortaya çıkmıştır. Mezarda birbirinin aynı olmayan 7.000 adet insan boyu çömlekten asker nöbet beklemektedir. Asker heykeller, gerçek silahlar, gerçek arabalar ve çömlekten yapılmış atları ile krallarının başında nöbet tutmaktadırlar. Bu sahnede yer alan tüm çömlek askerlerin yüz ifadesi birbirinden farklıdır. Askerler rütbelerine ve görevlerine göre farklı incelik ve kalitelere sahip gerçek metalden zırhla giydirilmişlerdir. Tüm çömlek ordunun saç örgüsü

⁹ Qin isminin etimolojisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Keay (2011: 99)

farklı, sakal kesimleri farklıdır. Bu çömlek askerlerde tüm ayrıntılar düşünülmüş ve şaşırtıcı boyutta uygulanmıştır. Mezar “*Toprak Askerler*” (Terracotta Ordusu) ismi ile de anılmakta ve zaten uzun olan Çin tarihinin yıllar içinde daha da uzadığını işaret etmektedir (Keay, 2011: 6). Hem Huang (2007) hem de Baran (1983) kitaplarında bu dev kültürün yapımında 700.000 ustanın çalıştığını ve bu yapının 36 yıl sürdüğünü yazarlar. Yine bu dönemde ünlü Çin Seddi yapılmaya başlanmıştır.

2.3.Hanlar Sülalesi (İ.Ö. 206 - İ.S. 220)

Şi Huang Di'nin ölümü ile onun kuvvetli yumruğu ve etkisi ortadan kalkınca ülkede çeşitli ayaklanmalar başlamıştır. Bu isyanlarda Şi Huang Di'nin geçmişte darbesini yemiş olan eski ve yeni prenslikler, derebeyleri ve onların tahriklerine uyan köylüler ile iktidarı ele geçirmek için harekete geçen maceracılar başrolleri üstlenmişlerdir (Baran, 1983: 20). On yıl içinde yeni bir hanedan ortaya çıkar ve 400 yıl boyunca hükmü devam eder. Çoğu zaman Roma ile karşılaştırılan bu dönem Çin nüfusunun 16 milyon ile en yüksek olduğu döneme denk gelir ve Çin İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun sahip olduğundan daha büyük bir iç uyuma sahiptir (Huang, 2007: 46).

Kısaca dönemi özetlemek gerekirse: Yeni hanedanın ileri gelenleri asil olmayan kökenden geliyor ve bu durum ülkenin yeni güç dengesini yansıtıyordu. Çin Hanedanı'ndan büyük ve eşitsizlikleri giderilmiş bir toplumsal dayanak miras almış olan Han Sülalesi, daha önceki sülalenin aşırılıklarını hafifletici önlemler olarak bir an evvel duruma egemen olmaya çalışmışlardır. Ancak bu haliyle bile Çin'in o döneme kadar yapmayı başaramadığı ideal düzen veya yönetim şeklini başarmaları imkânsızdı. Liu Çe, bir imparatorluk ideolojisi ilan eden ilk imparator olmuştur. Bu ideoloji Konfüçyüsçülüğün yaygınlaştırılıp, diğer düşünce okullarının yere batırılması şeklinde özetlenebilir. Yine Mencuis'in görüşü olan, devletin halka karşı sorumluluğu ilkesi de yürekten kabul edilmişti (Huang, 2007: 47).

Bu dönemde seferler artmıştır. Artan seferler beraberinde maliyetleri de artırmıştır. Sefere çıkan orduların iase sorunlarının giderilmesi için fethedilen yerlere kendi halklarını yerleştirme yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda artan maliyetlerin karşılanması için çeşitli ekonomik önlemler alınmıştır.

Döneme dair farklı bir yorum Eberhard tarafından getirilmiştir. Bu dönemde aynı zamanda farklı bir toplumsal sınıf oluşturulmuştur. Yukarıda da değindiğimiz gibi Qin/Ch'in

sülalesinden gelen oluşum tamamen berhava edilmiş ve yeni bir sınıf olan hem büyük mülk sahibi, hem de memur, aynı zamanda alim olan *Gentry*¹⁰ denilen toplumsal sınıf oluşmuştur. Eberhard bu yeni sınıf oluşumunu Batı ile karşılaştırdığında temel farkın Avrupa'da feodal devletten burjuva devlete geçilmesi ile Çin'de feodal devletten *Gentry*¹¹ devlete geçilmesi olarak saptamaktadır (Eberhard, 2007: 87). Bu yeni toplumsal sınıfı anlamak aynı zamanda dönemin Çin'in toplumsal yapısını da anlamayı sağlayacaktır. *Gentry* ideolojik bakımdan pro-Konfüçyanisttir (Eberhard, 2007: 188).

3.VERGİLENDİRME ŞEKLİ VE TOPRAK

Doğal olarak, devlete yeni gelir kaynakları bulmak gerektiği ve bunun sağlanması için de ticaret erbabından emlak vergisi, araba ve deniz teknelerinden ruhsat resmi, bazı cezaların paraya çevrilmesi, şarap, tuz ve demir üzerinde devlet tekeli ve devletin doğrudan ticaret yapması gibi önlemler alınmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde savaş dönemleri ülke refahında bir gerileme olması beklenebilir ancak Huang (2007) bu dönemlerde ülke refahının etkilendiğine dair hiçbir belgenin olmadığını dile getirmektedir.

Çin ulusu, yeryüzünde, İsa'dan önce başlayıp, 20. yüzyıla kadar devamlı olarak, merkezi hükümete çiftçi gelirini vergileme izni veren tek ulus olarak tarih sahnesindedir. Bu geniş ve kırılğan vergi tabanı Batı uluslarındaki hiçbir deneyime benzemez (Huang, 2007: 51).

Savaşan Devletler Dönemi'nin Wei Krallığı'nda durum, bir devlet adamı olan Liu Kui tarafından şu şekilde anlatılmıştır:

“Beş nüfuslu bir çiftçi ailesi 100 mu¹² (yaklaşık 4,6 ha) büyüklüğünde bir arazi işletir. Her mu 1,5 kile¹³ (36 kg) tahıl ürettiğine göre toplam hasat 150 kile”, “Arazi vergisi % 10: 15 kile eder ve geriye 135 kile kalır.”

“Kişi başına ayda 1,5 kile tahıl yiyecek olarak tüketilir. Bu yılda 90 kile eder. Geriye kalan 45 kile nakit paraya çevrilince, her kile için 30 bakır para, eder 1350 bakır para.”

“Bundan, köy bayramları ve kurban törenleri için 300 bakır para çıkarsa geriye nakit olarak 1050 bakır para kalır.”

¹⁰ *Gentry*: İngilizce bir kelime olup Çin'de Orta Zaman ve Yeni Zamanda memur, mülk sahibi ve alim olanları ifade eden bir sınıfı ifade eder.

¹¹Age., sf. 85-86

¹² Döneme ait ölçü birimi günümüzde yaklaşık 4,6 hektara karşılık gelmektedir.

¹³ Kile İngiliz ölçü biriminde yaklaşık 40-50 arası, Anadolu tahıl ağırlık ölçüsü olarak en yakın 36 kg.

“Kişi başına yiyecek için 300 bakır para gerekir dersek, yılda 1500 bakır para gerekir ki bu 450 bakır para açık var demektir.”

“Bütün bu hesaplara, hastalık ve cenaze masrafları, askeri seferler için toplanan ek vergiler dâhil değildir”.

Yeni atölyeler kuruluyor, dokuma tezgahları işliyor ve bronzdan eşyalar imal ediliyordu. Büyük toprak sahipleri gitgide zengin oluyor, halk fakirleşiyordu (Baran, 1983: 24). Baran (1983) Çin’de o dönemlerde başlayan ve hatta Han Hanedanlığının sonunu getiren toprak-vergi ve savaş üçlüsünün Çin İmparatorluğunun başına sürekli dert olduğunu şu şekilde özetliyor:

“Devlet veya İmparatorlar halka toprak verirler, bu topraklar zamanla büyük toprak sahiplerinin eline geçer, bu yüzden ayaklanmalar olur, topraklar tekrar dağılır, fakat dağıtılan topraklar verimsizlik, fakirlik, işletme sermayesi yokluğu yüzünden gene¹⁴ büyük toprak sahiplerinin eline geçerdi. Bu hal böylece kısır döngü halinde sürüp giderdi...” Dönemde yaşanan savaşlar nedeniyle yeni vergiler uygulanmaya başlamış, bunlar da Çin tarihinde *Kızılbaşlıların Ayaklanması* diye anılan bir ayaklanma ile son bulmuştur (Baran, 1983: 28). Yine dönemde devletin fakirleşmesi, köylülerin ağır vergi yükünden dolayı fakirleşmesini¹⁵ beraberinde getirmiş ve altın tedavülden kalkmıştır (Eberhard, 2007: 99). Döneme dair farklı isimlerle anılan vergi-toprak-savaş-sınıf ve iktidar ilişkisini David Burg (2004) vergi isyanları özelinde ele almaktadır. Burg (2004: 16-22), İ.Ö. 191’de *Li-t’ien* ve İ.Ö. 141’de *Tax Remission*, İ.Ö. 84’de *Discourses on Salt and Iron* olmak üzere iki önemli vergi isyanına yer vermektedir. Bahsi geçen iki isyan bu dönemdeki toprak ve vergi sisteminin izlerini taşımaktadır.

4.DURUP DÜŞÜNME-İŞGALLER VE TSİN HANEDANIN SONU

Konumuzun genişliği nedeniyle bu kısımda 1839 yılında ortaya çıkan Afyon Savaşlarına kadar dönemin özet şeklinde verilmesinin daha uygun olacağı düşüncesindeyiz. Çin’in yeniden birliğe kavuşmasında önemli rol oynayan Tang Hanedanı (7. yy) dönemidir. Tarihçiler bu halkın nereden geldiği ve etnik kökenlerinin ne olduğu konusunda kesin bir yargıya varamamışlardır. Ancak konuştukları dilin bir çeşit Türkçe olduğu ile Moğolca ve Tungusca kökenli sözcüklerin de dillerinde yer aldığına dikkat çekmişlerdir (Huang, 2007: 97). Bu dönem geniş toprak reformları ile açıklanabilir. Taba

¹⁴ Kullanım yazara aittir.

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Eberhard (2007: 99)

Wei tarafından kurulan *Cuntiyen*, veya toprak kullanımını düzenleyen sistem tamamen yenilenmiştir. Toprağın devlet malı sayılması devam etmiştir. Sağlıklı her erkek 100 *mu* (62 dönüm) araziye hak sahibi olup, hak sahibinin emekli olması durumunda ise 80 *mu* devlete geri döner, geriye kalan 20 *mu* miras olarak ailede kalırdı. Her üç yılda bir sayım yapılırdı. Bu sistemin yanında bir de vergi sistemi uygulamaları değişmiştir. Vergi 3 alt başlıktan oluşur ve toplu olarak ödenmesi gerekirdi ki, yüz elli *kile* tahıl, yirmi ayak uzunluğunda bir top dokuma ve 20 gün kamu işlerinde çalışma şeklinde düzenlenmiştir¹⁶ (Huang, 2007: 111).

960'lı yıllara gelindiğinde ülke coğrafi olarak doğuya doğru kaymaya başlar. Song Hanedanı'nın bu yıllarda iktidara gelmesiyle, Çin maddeci bir kültürle donanmış olarak modern çağlara girmiş gibi gözükmemektedir. Barut, alev makinesi, pusulayla deniz ulaşımı, çelik fırın, dokuma tezgâhlarında su gücü kullanımı, gemilerde su geçirmez kompartımanlar gibi yenilikler sağlanmıştır. 11. ve 12. yüzyılda Çin kentlerindeki hayat diğer devletlerin zengin kentleriyle yarışabilir durumdaydı. Song Hanedanlığı 1279 yılına kadar sürmüştür. Dönemin imparatoru Çu, Çin'in bu dönemde birliğini sağlamayı denemiş ve bunu diğerlerine oranla daha barışçıl yollardan gerçekleştirmiştir. Çu'nun geleceğe ve devlet yönetimine dair kaygıları oldukça ilginçtir:

"Geceleri rahat uyuyamıyorum." Askeri şefler: *"Acaba niçin diye sordular"*.

- *"Bunun sebebini anlamak zor değildir. Aranızdan hanginiz bu tahta sahip çıkmak istemez..."*

Davetliler hep bir ağızdan, *"Hiçbirimiz, biz sana sadığız"* diye bağırıyorlar.

- *"Ama bir sabah sizi birisi uykudan uyandırır ve beni devirmek için fazla zorlarsa..."*

Davetlilerden itirazlar yükselmeye başladı. Her biri

- *"Nasıl olur?"*

- *"Siz beni Çu hanedanını yıkmaya zorlamadınız mı?"*

Bu konuşma ile devlet yönetiminde yaşanacak olan hem algı değişikliği hem de yönetim değişikliği su yüzüne çıkmış oluyordu.

¹⁶ Dönem aynı zamanda vergi reformları ile anılmaktadır. Burg (2004: 22) İ.S. 9'da *Wang Mang's Reforms* ismi ile dönemin vergi uygulamalarına yer vermektedir.

Komutanların çoğu onlara verilen toprakları işlemek için kendi eyaletlerine gitmiş ve iç savaşlar engellenmiş, okullar açılmış, gençleri ve çocukları okullara gitmeye teşvik etmiştir (Baran, 1983: 70).

Cengiz Han, 1206-27 yılları arası Çin'i işgal eder ve Moğollar, 1214 yılında Sarı Nehrin kuzey tarafındaki bölgede hakimiyeti ele geçirirler. 1271 yılında Kubilay Han, imparatorluğunu ilan eder. Yuan Hanedanı (1260-1368) döneminde başşehir olan Yenching [Pekin]'i kurar. Moğollarla birlik olan Yuan Hanedanı bütün Çin'i fethederek hâkimiyeti altına alır. Bundan sonraki süreçte Moğollar, Çin kültürünün etkisi altına girmeye başlarlar (Baran, 1983: 89-92).

Ming Hanedanı olarak bilinen bu dönemde ortaya çıkan Devletin merkezileşme çabaları aynı zamanda baskıcı bir rejimi de beraberinde getirmiştir. Özetle dönem şu şekilde anlatılabilir. Koca bir köylü topluluğu olan Çin, ticaret gibi akıl karıştırıcı bir şeye gereksinim duymadan mutlu ve doygun olarak yaşayabilir. Kamu hizmetlerini geliştirmediği gibi hanedan, ekonominin çeşitlenmesini sağlayacak önlemler konusunda da aşırı tembel davranmıştır. Bu şekilde Ming bürokrasisi olabileceği en katı halini almıştır. Yönetim kuralları olarak belirlenen bazı toplumsal düzen arayışları ve uygulamaları derinleşmiştir. Erkek kadından üstün, yaşlı gençten üstün, okumuş okumamıştan üstündü. Tüm bu değerler bütünü "*Doğal Yasalar*" olarak kabul edildi (Huang, 2007: 196-197).

Ming Hanedanı dönemi ikiye ayrılmaktadır. Yukarıda saydığımız temel özelliklerden dolayı ilk dönem içe dönük, rekabetten kaçan bir devlet olarak tanımlanır. İkinci dönem ise hanedanın yerini, Çin de bürokrasi almıştır. Bu dönemin bir toparlanma yaratmamasının arka planında imparatorlukta büyük oğlun tahta çıkması gibi mistik bir geleneğin güçlü olması ve yine askerlik sisteminin bozulması ile birlikte büyük oranda köyde tarımsal faaliyetlerden alınan vergilendirme işlemlerindeki bozukluklar gösterilmektedir (Huang, 2007: 217).

Çin bu dönemde ilk defa Avrupa gemileri ile tanışır. Portekiz gemileri Kanton limanında yüksek fiyatlarla Çin'e mal satmaya başlarlar. Yine aynı dönemde Ming Hanedanları'nın zayıflıkları nedeniyle Japon korsanları Çin limanlarını tehdit etmeye başlar. Yine bu dönemde İspanyollar ve Hollandalılar kendilerine sömürge bulabilmek için Pasifikte birbirleriyle savaşa başlarlar (Baran, 1983: 100).

Bu dönemden sonra Çin İmparatorluğunun devlet sahnesine Mançular etkin olmuş ve yarım yüzyıl önce bu dağınık düzen sahibi kabilelerin [Mançurlar'ın] bu büyük kültür mirasının başına geçmesi doğrusu açıklanması zor bir durum olarak değerlendirilmektedir. Mançular 1644 yılında Beijing'i ele geçirirler. Bu dönemde kurumlarda değişiklik yapılmamıştır.

4.1. Ekonomik Durumun Özeti

Adam Smith'in Çin'e ilişkin sözleri zamanımızdan çok önce olmasına karşın bir hayli dikkat çekicidir. Smith'e göre *"Çin uzun yıllar dünyanın en zengin, yani en verimli ve en iyi işlenen topraklarına sahip, en çalışkan, en fazla nüfusa sahip ülkesi oldu. Ama öyle anlaşılıyor ki uzun zamandan beri durağan bir ülkedir. Bundan beş yüz yıl önce orayı ziyaret eden Marco Polo, aynen bugün bu ülkeyi ziyaret edenlerin kullandığı kelimelerle Çin'in ne, kadar iyi tarım ve sanayinin olduğunu, nüfusun ne kadar çok olduğunu anlatıyor. Mümkündür ki, Marco Polo'dan çok önce de Çin, kendi yasa ve kurumlarının doğası gereği kazandığı bütün bu zenginliklere sahipti"* (Huang, 2007: 250). Çin'de yenilikler zamanla önemli dalgalanmalar göstermiştir. 1450 yılına kadar Çin teknolojisi Avrupa'nınkinden çok daha ileriydi, Çinlilerin icat ettikleri şeylerin listesi¹⁷ oldukça uzundur (Diamond, 2004: 326). Yine en dikkat çekici icatlardan birisi de söz konusu coğrafyada İ.Ö. 5. ya da 6. yy'da Çinliler tarafından icat edilen, Moğolların 1345 yılında Kırım'daki bir Ceneviz kalesini kuşatmasında kullandıkları ve tarihin en öldürücü silahı (75 milyon insanın ölümü) olma unvanını alan mancınının¹⁸ icadıdır.

Çin hakkında döneme ilişkin Smith'in yasa, kurumlar ve sermaye birikimine dair konan kısıtlamalar hakkındaki görüşü şüphesiz doğrudur. Ancak Çin İmparatorluğu'nda göz ardı edilemeyecek ölçüde farklılıklar mevcuttur. Örneğin Ming ve Çing (Mançurlar) Devletlerinin kuruluşunda çok sayıda küçük çiftçi ailesinin varlığı söz konusudur. Üretim teknikleri açısından, zaten ileri bir düzeyde bulunan üretim biçimleri daha ileri götürülebilir miydi, tartışılır.

Temel tarım aletleri 600 yıl boyunca hiç değişmemiştir (Huang, 2007: 225). Smith'in gözlemlerini yaptığı dönem Üçüncü İmparatorluk diye anılan dönemdir ki, Ming ve Çing Hanedanlarının bu tip mali işlere yönelmediklerini önceki bölümde dile getirmiştik.

¹⁷ Barut, dökme demir, manyetik pusula, kağıt, porselen, sabit olmayan matbaa harfler vb.

¹⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Berry, (2005), *Sonsuzluğun Kıyıları*, s. 55.

Bu dönemde rejimin temel görevi çiftçilerin devamlılığını sağlamaktır. Bu durumu Huang (2007) şu şekilde özetliyor: *“teknolojiden önce ideoloji, ekonomiden önce kültür, bürokrasi için uyum sağlamaktan önce değişmezlik geliyordu”*.

Diğer taraftan Çin’de etkin bir şekilde düşünsel tabanı etkileyen Konfüçyüs öğretisi hakkında Max Weber pek de olumlu düşünmez ve Konfüçyüs’çülüğün Çin’de ekonomik gelişmeyi engellediğini dile getirir (Wassestrom, 2011: 41).

20. yy başlarına gelindiğinde Çin feodal ve yarı feodal ilişkileri barındıran geri kalmış bir ülke durumundadır¹⁹, birbirleriyle rekabet eden çok sayıda Avrupalı ülke çekişmeleri ile birlikte Çin, yarı sömürge haline gelmiştir, kapitalist bir ekonominin olmaması gibi, tam manasıyla merkezi bir devlet otoritesi de yoktur (Yeşil, 1993: 12).

4.2.Afyon Savaşları: Nedenleri ve Sonuçları

Birinci Afyon Savaşları’nın (1839-1842) altında yatan etmenler bir hayli dikkat çekicidir. Konuya ilişkin yapılan çalışmalardan Tamur’un (2007) çalışması, hem başlığı hem de muhteviyatı açısından bir hayli ilgi çekicidir. Tamur, Çin’de Protestan misyonerliğinde tarihi bir İngiliz örgütünün varlığını dile getirir. Sürecin London Missionary Society’nin Robert Morrison adındaki kişiyi 1807 yılında Makao’ya göndermesiyle başladığını yazmaktadır. Yazara göre Çin o dönemde kalabalık nüfusu ve uçsuz bucaksız coğrafyası ile kapitalist sistem için iştah kabartıcıdır. Döneme ait bir İngiliz atasözü ile durumu örneklendirmiş ve bu algıyı somutlaştırmıştır. *“Her Çinli bir parmak uzun giyerse Manchester dokuma fabrikalarına yüzyıl yetecek bir pazar bulunur”*. Bu söz İngiliz algısını ortaya koymaktadır. Yazar çalışmasında misyoner faaliyetlerinin sonucu olarak başlayan bu sürecin aslında dönemin ekonomik yaklaşımlarıyla da ilgili olduğunu dile getirmektedir. Yine konuya ilişkin Eberhard’ın eserinde Avrupalı misyonerlerin sarayda büyük rol aldığı²⁰ ve hazırladıkları raporları sürekli Avrupa’ya gönderdikleri dile getirilir (Eberhard, 2007: 308).

Öte yandan Çin’den sürekli çay ve porselen alan İngiliz tüccarlar Çin’e herhangi bir şey satamamaktadırlar. Ancak eğer Çinliler tarafından seve seve tüketebilecekleri bir şey bulabilirlerse ticaret tam anlamıyla iki taraflı olabilecekti. Afyon eski zamanlardan

¹⁹ Yeşil (1993)’in eserinin genel olarak değerlendirildiğinde, burada ekonomik açıdan az gelişmişliği ifade etmek için “geri kalmışlık” deyimini kullandığı anlaşılmaktadır.

²⁰ Mançu imparatorluk dönemi.

beri Çin'de keyif verici olarak kullanılıyor, birçok Çinli de afyon çiğniyor veya çekiyordu. İngilizler bir karar verdiler ve Çin'e afyon satmaya başladılar. İngiltere 19. yüzyılın başlarında dört bin sandık afyon satarken, 1840'ta bu miktar yılda kırk bin sandığa çıktı (Baran, 1983: 120). Guangcou'daki imparatorluk temsilcisi Lin Zeşu (Tse Sin), ön ayak olarak Kraliçe Victoria'ya İngilizlerin gönüllü olarak afyon ticaretinden vazgeçmesini öneren bir mektup iletir (Huang, 2007: 257).

Dönemin imparatoru Lin Tse Sin mektupta şu şekilde seslenir: *"...haber aldığuma göre sizin memleketinizde afyon kullanmak yasakmış ve kullananlar ceza görürlermiş. Bunun nedeni de afyonun İngiltere halkına fenalık yapmasıymış. Kendinize kötülük yapmak istemediğinize göre, başkalarının da bu kötülüğe maruz kalmalarını elbette istemezsiniz. Çin'e sattığınız afyonlar bize zarar veriyor. Çin'den aldığınız bir tek mal var mı ki, size zarar versin".*

Nitekim 1841 yılında İngilizler Céciyan sahillerinde Ningbo kentini işgal ettiler. Eberhard eserinde işgalin başlangıç yerinin Güney-doğu Çin sahilleri olduğunu yazar (Eberhard, 2007: 316). Neticede Çin ile İngiltere arasında Çinliler aleyhine ağır şartlar taşıyan Nanking Anlaşması 29 Ağustos 1842 yılında imzalanmıştır. Anlaşma hükümlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Çin, Hong Kong Adası²¹ ve bu adanın civarındaki adaları Birleşik Krallığa vermiştir.
- Çin savaş tazminatı olarak 650 ton gümüş verecektir²².
- Çin'de bulunan İngiliz vatandaşları diplomatik olarak dokunulmazlığa sahip olacaklardır.
- Çin bazı gümrüklerini düşük gümrük tarifeleriyle İngiltere'ye açmıştır.

Bir yıl sonra imzalanan ek anlaşmaya göre, gümrük tarifelerinin *advalorem* %5'le sınırlı olacağı kabul edilmiştir.

Bu döneme kadar dışa kapalı bir durum sergileyen Çin artık ticari anlamda tam manasıyla dışa açılmış sayılabilecekti. Ne var ki aynı zamanda diğer Avrupa devletleri de bu yer kapma savaşında haklarına düşeni istemekteydiler. Nitekim İngilizlerin başlangıçta aldıkları hakları genişletmek için aradığı bahanelere Fransızların da

²¹ Huang (2007: 259) eserinde Hong Kong'un 150 yıllığına devredildiğini yazmıştır.

²² A.g.e., s. 258: Savaş Tazminatını 21 milyon dolar olarak yazmıştır.

katılımıyla başlayan süreç Çinli bir görevlinin Arrow isimli bir gemiyi çıkararak İngiliz bayrağını indirmesi ve daha önce bir Fransız'ın öldürülmesi ile II. Afyon Savaşı başlar. Çok geçmeden Pekin'in işgali ve imparatorun sarayının yakılması ile Çin, Pekin Sözleşmesi (1860) ile Tiajin²³ anlaşmalarına uymayı kabul eder. Bu anlaşma ile ticaret hakları İngiltere ve Fransa lehine daha da güçlendi. Afyon savaşları²⁴ bir ülkenin açıkça zor kullanımıyla nasıl dünya ekonomik sistemine entegre edildiğinin çarpıcı bir örneğidir (Tamur, 2007: 11).

4.3. Köylü İsyanları ve Japonya ile Savaş

Çin tarihinde köylü ayaklanmalarına sık rastlanmaktadır. Fakat bu dönemde yaşanan Taypin isyanı, özel bir karakter ve ilk defa ideolojik bir anlam taşır. Artan Çin nüfusu bu dönemde 400 milyona ulaşmıştır. Sık sık açlıktan, kıtlıktan bahsedilmekte, fiyatlar süratle yükselmektedir. Memurlar korkusuzca rüşvet almaktadırlar. Taypin²⁵ ayaklanması Hong Şi Çang (Hong Xiuquan) adında bir gencin önderliğinde başlar. Hong birkaç kez girdiği memuriyet sınavlarında başarısız olduğu için hayata küser ve bu isyanın lideri olur (Wasserstrom, 2011: 58). İsyanı başlatan Hong'un en ilginç yanı Protestan misyonerlerin eserlerinden çokça etkilenmiş ve örgütlenmesini bu düzene göre gerçekleştirmiş olmasıdır. Hatta Hong kendisine "İsa'nın küçük kardeşi" adını vermiştir (Eberhard, 2007: 319). İsyân döneminde Avrupa Hang'a sempati ile bakar ve bu hareketi Hıristiyanlığın zaferi şeklinde adlandırır. Ancak sonraki dönemlerde kendilerinin de sahip olduğu ticaret limanlarının tehdit altına girmesi ile isyanın bastırılması için Çin İmparatoriçesi ile iş birliği yaparlar ve 1864 yılında isyan sona erer (Baran, 1983: 126-129, Wasserstrom, 2011: 59).

Dönemde Çin dış siyaset açısından Lorcha Harbi (II Afyon Savaşı) ile zor duruma düşerken, bir taraftan da iç isyanlar karşısında zor durumdadır. Köylü isyanlarının sayısı oldukça fazla olmakla birlikte, bunlardan birkaçının ismini saymakla yetineceğiz. Dönemde Nien-fei İsyanı²⁶, Kansu'daki Müslüman İsyanları, Yünnan'daki Müslüman isyanları, Salar İsyanı ve Boksör isyanı²⁷ sayılabilir.

²³ Eberhard (2007: 321) eserinde Tientsin Anlaşması olarak yazmış ve II. Afyon Savaşını *Lorcha Harbi* olarak adlandırmıştır.

²⁴ *Afyon Savaşları* hakkında harita ve detaylı bilgiler için bkz. Keay(2007: 457)

²⁵ Eberhard (2007: 319): *Tai-p'ing* şeklinde yazar.

²⁶ Sarı Irmağın akış istikametinin değiştirilmesi neden olur.

²⁷ Avrupalıların Pekin'i işgali ve savaş sonrası 40 yıl tazminatla sona erer.

Japonya bu dönemde yaptığı atılımlar ile geri kalmış ülke konumundan kurtulmaya başlamış ve modern dünyaya uyma gayretine girmiştir. Batıya benzer üretim tekniklerine kavuşan Japonya kıtaya çıkmak ve Çin'i tartaklamak niyetini açıkça ortaya koyar (Baran, 1983: 133). Japonya ile Çin arasındaki husumet bu dönemde Kore'den kaynaklı emperyalist siyasetinden gelir. Kore, Japonlar tarafından işgal edilir. 1895 yılında imzalanan anlaşma ile Kore, Japonlara teslim edilmiş ve savaş tazminatı olarak 200 milyon ons gümüş ödenmiştir (Huang, 2007: 273).

Daha önceki anlaşmalar ile Avrupa devletlerine verilen ticari imtiyazlar Japonlara da verilir. Savaş sonrasında Çin, Kore'nin dışında Formoza'yı da elden çıkarmak zorunda kalmıştır. Anlaşma Çin açısından daha ağır sonuçlanabilirdi ancak Rusya, Almanya ve Fransa'nın müdahalesi ile Japonya bu kadarı ile yetinmek zorunda kalmıştır (Eberhard, 2007: 329). Savaş tazminatının ödenmesi noktasında Çin zor durumdadır. Dış borç alınması kaçınılmaz gözükmekle birlikte, dış borç verecek olan ülkenin Çin'in gümrük gelirlerine el koymak ve maden arama ayrıcalıkları elde etme peşinde oldukları açıktır. Çin-Japon savaşı öncesi Çin'in dış borcu ihmal edilebilecek kadar azken, savaştan sonra devlet maliyesi tümüyle yabancı banka konsorsiyumlarının denetimine girmiştir (Huang, 2007: 275). Bu dönemde İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya ve Rusya'nın çeşitli baskıları ile ticarete ve paylaşımaya yönelik çeşitli kanunlar çıkarılmıştır. Bu reform sürecine "*Yüz Gün Reformları*" da denir. Japonya ile Çin devam eden yıllarda yine karşı karşıya gelir, bu defa söz konusu olan Mançurya'dır, ancak taraflardan biri de Rusya'dır. 1905 yılında Japonya Rusya'yı yener ve bölge Japon hâkimiyeti altına geçer. Bu konuda Lev Troçki farklı öngörülerde bulunmuştur. 1931'de kaleme aldığı görüşlerinde Çarlık Rusya'sının bu hamlesinin 1905 devrimine yol açtığını, Mançurya macerasının da Japonya'da bir devrime yol açabileceğini ve devrimci felaketi hızlandırabileceğini dile getirir (Troçki, 2000: 461).

5. ÇİN'DE CUMHURİYET Mİ?

Bu büyük medeniyet 1900'lü yıllarda hem iç karışıklıklar hem de dış baskılar nedeniyle içler acısı durumdadır. İçerde yaşanan olumsuzluklar nedeniyle bir türlü siyasi otorite oluşturulamamakta ve yaşanan bu karmaşa içerisinde halk büyük zorluklar çekmektedir. Çin'in son imparatoru Şuantong²⁸ 1908-1911 yılları arasında hüküm sürecektir. Cumhuriyet ilan edilince Çin'in 2132 yıllık monarşisi de

²⁸ Huang (2007) eserinde son imparatorun kişisel isminin *Henry Puyi* olduğunu yazar.

sona erecektir. 1910 yılında bir ön parlamento toplanır. Dönemde Avrupa'dan Çin'e doğru oldukça yüklü bir şekilde sermaye girişi yaşanır (Eberhard, 2007: 334). Aslında bu dönem Çin için 20. yy başlarında başlayan ve yarım asır sürecek olan savaş döneminin başlangıcıdır. 1922-1950 arasında savaşlar hiç kesilmez (Keay, 2011: 488).

Son imparator ülke içinde yaşanan karmaşadan sıyrılabilmek için Yuan Şikai (Şekayi)'ye tüm yetkilerini devreder. Bu arada Çin içinde Cumhuriyet talepleri ile yeni topluluklar ortaya çıkmıştır. 12 Şubatta son İmparator şunları söyler: “*Mademki halk ve Tanrı Cumhuriyet rejimine taraftır, biz bu arzulara karşı duramayız. Bugünkü durumu ve kamuoyunun arzusunu takdir ediyor, böylece egemenlik hakkını halka teslim ile Cumhuriyeti ilan ediyoruz... Cumhuriyetçilerle birlikte kurulacak bir hükümetle yürütülebilmesi için iktidarı Yuan Şikai'ye teslim ediyoruz ...*” (Baran, 1983: 147). Ancak bu bölümde Baran, Wasserstrom ve Huang'ın konu hakkında yazdıkları arasında büyük bir fark vardır. Huang (2007) eserinde son imparatorun ardından Dr. Sun Yetsan'ın Başkanlığı, 20 yıl sürecek olan Yuan Şikai'ye verdiğini yazar. Ancak Wasserstrom (2011) eserinde Ocak 1912'de göreve başlayan Sun Yet San'ın Çin Cumhuriyetinin ilk devlet başkanı olduğunu yazmaktadır.

Bundan sonra yaşanacak olan süreç karışıklıklar içindedir. 1928'de Çang Kaişek Nanjing'de milliyetçi hükümeti kuruncaya kadar Çin “*Savaş Ağaları*”²⁹ dönemine gömülür (Huang, 2007: 285). Aslında bu sürecin en büyük aktörü, cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte ileri gelen generallerin tekrar imparatorluğu geri getirip kendilerini tahta koyma savaşlarıdır. Bu generallerden en ünlüsü de Yuan Şikai'dir. İki ulusal hükümetten biri Beijing'de diğeri Sun Yat-sen'in Anayasayı Koruma Hareketinin elinde Guangcou'da yer almaktadır. Çin'de cumhuriyetin ilanı ile büyük bir güç olarak “*Devrimci Birlik*” muhalif bir parti haline gelir. Daha sonra adı “*Kuomintang*” olan bu parti mecliste muhalefeti temsil eder. Sun Yet-san yine Kuomintang içinde “*İhtilalci Birlik Kulübü*” adlı bir grup kurmuştur (Devrimler Ansiklopedisi, 1991: 167).

Dört Mayıs 1919 Çin tarihinin dönüm noktası olur. Bu tarihte Pekin'de öğrenciler büyük bir gösteri yaparak Çin'in yarı sömürge durumda oluşunu protesto eder, yabancıların çekilmesini ve imtiyazların kaldırılmasını isterler (Devrimler Ansiklopedisi, 1991:

²⁹ Savaş Ağaları Kavramı Wasserstrom (2011) eserinde *Savaş Lortları* olarak adlandırılmıştır.

169). Bu öğrenci ayaklanmasının temel nedeni Japonya'nın istemiş olduğu imtiyazların kabul edilmesidir. Her ne kadar Çin Almanya'ya savaş ilanı ile kendini galip devletler arasında görse de yapılan gizli anlaşmalar ortaya çıkınca durumun çok farklı olduğu anlaşılır. Öğrenciler, Versailles (Versay) anlaşması ile eskiden Almanya'ya tanınan sömürge haklarının gerçekleşen yeni durum ile Japonlara da tanınması anlamına geldiğini düşünmektedirler (Huang, 2007: 289). Daha önce Almanlara sömürge hakkı tanınan Şandong eyaletinde bu kez Japonlara tanınan sömürge haklarına olan karşı çıkış, Çin'in günümüzde ki ekonomik ve kültürel sisteminin de temel taşlarını oluşturacak toplumsal bir tavır olacaktır. Çin, kendini Japonya tarafından aldatılmış gibi hissetmiş ve Versay antlaşmasını imzalamamıştır (Eberhard, 2007: 345).

Eberhard (2007) anlaşmanın imzalanmadığını dile getirmiş olsa da Keay (2011) Çin'in temsil heyetindeki bölünme ile ilginç bir durumun ortaya çıkışını dile getirir. Aslında cumhuriyet hükümeti, Shandong'daki Alman imtiyazlarını geri alacak bir anlaşmayı çoktan imzalamış, Alman okulları ve mükemmel bir bira fabrikası³⁰ ve Limanlar artık Japonlara geçmiştir. Çin halkının Japonlara karşı olan tutumu dışa vurmaya başlamıştır. Çin toplumsal bir direnişe şahit olur. Öğrenci hareketleri, Çin tarihinde ilk kez greve başlayan işçiler tarafından da desteklenir. Çin heyeti, bu anlaşmanın tehdit altında imzalandığını ileri sürmüş olsa da müttefiklere göre, anlaşma anlaşmadır (Keay, 2011: 493). Hükümetin istifası³¹ ve tutuklanan öğrencilerin serbest bırakılması ile olaylar dinmeye başlar. Çin ile Japonya arasında yaşanan bu gerginliğin tarihte "*Yirmi bir Talep*"³² adıyla anılan, içlerinde Şandong eyaletinin sömürge hale gelmesini de barındıran Japonya'nın Çin üzerindeki sömürü planlarıdır. Zaten Çin'in Birinci Dünya Savaşı sonundaki hükümeti, ortaya çıkan uluslararası fırsatlardan yararlanabilecek durumda değildir. Çin, resmi olarak savaşın sonlarına doğru savaşan ülkeler arasına katılmış, 1919'da savaş bitiminde masaya oturduğunda iki parça olarak temsil edilmiştir. Bu durum içerdeki bölünmüşlüğün yansımasıdır. Lyod George³³ ve Woodrow Wilson³⁴ için Çin heyetinin "*bir ülkeyi mi, yoksa bir hükümeti mi temsil ettiği belirsizdi*" (Keay,

³⁰ Qingdao adlı bira Çin'de çok sevilen bir biradır.

³¹ Wasserstrom (2011), eserinde "*Hükümette nefret figürü olan üç yönetici görevden alınır*" şeklinde dile getirir.

³² Eberhard (2007: 342), eserinde bahsi geçen Yirmi bir talebi saymaktadır. Benzer şekilde, Keay (2011:492-493)

³³ David Lloyd George (Dönem:1916-1922) Britanya Başbakanı.

³⁴ Thomas Woodrow Wilson (Dönem:1913-1921) ABD 28. Başkanı.

2011: 492). Çin, Almanların iyice sağlamaştırdığı anlaşma limanlarını ve yabancı imtiyazlarını geriye alabilmek bir yana, artık Japonya karşısında da diz çöktürülüyordu.

Bu gelişmelerin neden olduğu hareket Çin'de Marksizm'in etkin bir rol oynayarak sahneye çıkmasına yardımcı olmuştur. Ardından yaşanan süreçte 1 Temmuz 1921'de Çin komünistleri, Çin'in en büyük sanayi kenti olan Şanghay'da ilk kongrelerini yapar ve Çin Komünist Partisini kurarlar. Bu kongreye parti temsilcisi olarak Mao Çe Tung da katılmıştır. Öğrenci hareketleri ile başlayan farklı bir süreç, aslında Çin'deki entelektüel akımın da desteğini arkasına almıştır. “Dört Mayıs Hareketi” ismi ile anılan bu süreçte etkin rol oynayan Beijing Üniversitesi Rektörü Cai Yuampeı önemli bir isimdir. Bu dönemde “Yeni Gençlik” ismi ile çıkarılan dergi okurlarından birisi de Mao Çe Tung'dur (Huang, 2007: 291). Diğer yandan “Halkın Günlüğü” ve “Kızıl Bayrak” adlı yayınlar daha sonraları Çin'de “İsyan etmek haklı bir şeydir” sloganını yeniden canlandırmaya başlayacaktır (Daubier, 1977: 130).

SONUÇ YERİNE

Çin, hiç şüphesiz “Dünya'nın Uygarlığının” en büyük ortaklarından birisidir. Dünya tarihinde önemli gelişme ve değişimlere yol açan, kâğıt, barut, pusula ve matbaacılık gibi pek çok buluşun kökenleri Antik Çin medeniyetine dayanmaktadır. 4000 yıl geriye uzanan bir “yazılı tarihe” sahiptir. Çin belirli dönemlerde güçlenmiş, belirli dönemlerde sarsılmıştır. Ancak geneli itibari ile Afyon Savaşlarına kadar ki dönemde dışa kapalı bir medeniyet olmuştur. Afyon Savaşları, dış destekli iç isyanlar ve kendinden iç isyanlar ile birlikte yaşanan süreç Çin'i Batı Medeniyeti ile tanıştırmış hatta ziyadesiyle içli dışlı etmiştir. Zenginliği, insan hayatını zora sokan ve sorun yaratıcı olarak kabul eden bir halkın zamanla “Savaş Ağaları” dönemine sürüklenmesi bir hayli ilginçtir. Kimi İmparatorlar ticareti uğraşılmaması gerekli, tehlikeli bir iş şeklinde tanımlamışlardır. Aslında Çin'de yaşanan sürecin kesin kaynaklarının saptanması oldukça güç gözükmektedir. Ancak, yaşanan ayaklanma ve isyanların türü her ne olursa olsun birçoğunun dünya kaynaklarının dağıtımına yönelik olduğu çok açıktır.

Çin, yapısı itibari ile köylü veya tarım köylüsü şeklinde tarihsel sahnede yerini almış yakın tarihte ise sanayi toplumu dönüşümüne geçmiştir. Batı medeniyetlerinden çok önce barutu, pusulayı ve matbaayı icat eden dahası Batı medeniyetlerinde buharlı üretim

tekniklerinin kullanılmaya başlanılmasından yüz yıllar önce su gücü ile dokuma tezgâhları kullanan Çin, Batı Avrupa'da ki gibi ne bir Rönesans, ne de sanayi devrimini yaşamıştır. Şüphesiz burada en etkin olan kültürel farklılıktır. Çin kültürünün içine derinlemesine nüfuz etmiş olan Konfüçyüs ekolü, Çin toplumunda kendine yetme ve çalışkan olma, ancak hırslı olmayan insan profili ve kültürünü yaratmıştır. Ancak yenileşme sürecinde Konfüçyüs anlayışındaki durumun modern hayatla uyuşmayacağı kanısı Çin halkında o dönemlerde güçlenmeye başlamıştır.

Çin'in tarihi ve tarihte yaşanan olaylarının ortaya çıkarılıp analiz edilebilmesi için göz önünde bulundurulması gereken temel hususlardan biri, Çin Kültürüdür. Çin imparatorluğunun içinden geçtiği süreç kimi ülkelerin yakın geçmişi ile oldukça benzer özellikler taşımaktadır. 19. yy sonu ile 20. yy başlarında İmparatorlukların yıkılışı, yeni ulus devletlerin kurulmasının altında yatan temel nedenlere Çin tarih süreci ışık tutmakta, hatta olayların çok da karmaşık toplumsal devinimlerden kaynaklanmadığını gözler önüne sermektedir. Çin deneyimi sonraki süreçte ortaya çıkan karşı devrimlerin mahiyetinin anlaşılması konusunda da yol göstermektedir. Farklı bir medeniyet olarak Batıyı her anlamda içine çeken bu ülke, hem tarihi hem de potansiyeli sebebiyle geçmişte ve günümüzde büyük bir öneme sahiptir. Ancak uluslararası yazında az yer bulmuştur. Bunun, uygarlığını borçlu olduğu temel faktörlerden biri olan dilinden geldiği düşünülmektedir. 13. ve 14. yy da İspanyollar ve Portekizler gibi Çinliler de okyanus aşırı seferlere çıkabilecek donanma kurmak için yeterli kabiliyetlere ve bilgiye sahiptirler. Ancak bu durumu o dönemde emperyalist amaçları için kullanmayan Çin acaba gelecekte de bu tarihi tutumunu sürdürecektir midir?

Çin oldukça fazla nüfusu ile içinde bulunduğumuz dönemde göz dolduruyor olabilir; ancak durum Çin'in ideolojik yerinin sınanması açısından oldukça ironik gözükmemekte, en azından Marx penceresinden bu yüzü ile de değerlendirmeyi hak etmektedir. Marx ve Engels'in *Nüfus Üzerine* isimli eserinde, Çin'in tersten geldiği bu ideolojik süreçte dair yapmış oldukları şu değerlendirme ile bakmak mümkündür. "...kapitalist üretim sürecinin yalnızca bir yüzü olan kapitalist birikim sürecinin niteliği gereği, artan ve sermayeye çevrilecek olan üretim aracı kitlesi, karşısında, artmış ve hatta gereğinden fazla çoğalmış, sömürülebilir işçi nüfusu bulur" (2011: 197). Bu saptama Çin'in 21 yy. ideolojik sistemini (kendi içinde de gerçekleşen tartışmalar üzerinde) tartışmalı sosyalizmden kapitalizme

evirilmiş farklı uygulamasının ilginç tezatlığını gözler önüne sermektedir.

Türkçe literatürde Çin ile ilgili yer alan salt ideolojik tartışma ve durumlar bu büyük kültürün anlaşılması ve aktarılması konusunda ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmanın, bu alandaki eksikliğe bir damla olarak düşeceği, bundan sonra konu ile ilgili yapılacak çalışmalara zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Abadan, Y. (1956). *Kültür Mefhumu ve Değişimi*, Ankara: Yücel Mecmuası.

Altay, S. (1991). *Devrimler Ansiklopedisi*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Baran, C. (1983). *İsa Öncesinden Günümüze Kadar Çin Tarihi*, İstanbul (Yayınevi Bilinmiyor).

Berry, A. (2005). *Sonsuzluğun Kuyuları: Bilim Dünyasından Şaşırtıcı ama Gerçek Öyüküler*, Çev. Aslı Biçen, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Braudel, F. (1995). *Uygarıkların Grameri*, Ankara: İmge Yayınları.

Burg, D. F. (2004). *A World History of Tax Rebellions*, New York: Routledge.

Canneti, E. (2004). *İnsanın Taşrası 1942-1972*, Çev. Ahmet Cemal, İstanbul: Payel Yayınevi.

Daubier, J. (1977). *Çin Kültür Devrimi Tarihi*, Çev. Büşra Zarifoğlu, İstanbul: Umut Yayıncılık.

Diamond, J. (2004). *Tüfek Mikrop ve Çelik*, Çev. Ülker İnce, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Eberhard, W. (2007). *Çin Tarihi* (4. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Foucault, M. (2001). *Kelimeler ve Şeyler* (2. Baskı), Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.

Huang, R. (2007). *Çin Tarihi Bir Makro Tarih Yaklaşımı* (2. Baskı), Çev. Atilla Sönmez, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İnayet, A. (2007). "Düvanü Lüğat-it-Türk'te geçen Çin ve Maçin adı Üzerine", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2 (7), 1175-1184.

Marx, K. & Engels, F. (2001). *Nüfus Üzerine*, Ankara: Sol Yayınları.

Keay, J. (2011). *Çin Tarihi*, Çev. Neşe Kars Tayanç ve Dinç Tayanç, İstanbul: İnkilap Kitabevi.

Lévi-Strauss, C. (2014). *Hepimiz Yamyamız*, Çev. Haldun Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları.

Peyrefitte, A. (1975). *Çin Uyanınca: Yer Yerinden Oynar*, Çev. Cemal Süreyya, Ankara: E Yayınları.

Tamur, E. (2006). "Karşılaştırmalı Bir Perspektiften 19. Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan Misyoner Faaliyetleri", *ÇTTAD*, 12, 3-20.

Tanilli, S. (2010). *Uygurluk Tarihi*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Troçki, L. (2000). *Çin Üzerine*, Çev. Ömer Gemici, İstanbul: Tarih Bilinci Yayınları.

Türker, N. (2007). "Çin'deki Düşünce Akımlarına Genel Bakış", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 22, 289-298.

Wasserstrom, J. N. (2011). *21. Yüzyılda Çin, Çin Hakkında Bilmek İstedığınız Herşey*, Çev. Hür Güldü, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeşil, H. (1993). *Mao Zedung ve Çin Devrimi*, İstanbul: Dönüşüm Yayınları.